

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.17>

КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ВЛАСНОСТІ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Манзюк В.В.,

доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
Ужгородського національного університету
orcid.org/0000-0003-2133-1573

Семерак О.С.

доцент, кандидат юридичних наук,
професор кафедри кримінального права та процесу
Ужгородського національного університету

Заборовський В.В.

професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
orcid.org/0000-0002-5845-7535

Манзюк В.В., Семерак О.С., Заборовський В.В. Контроль за використанням власності в практиці ЄСПЛ.

Стаття присвячена дослідженню поняття експропріації майна у відповідності до практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, розглядаються такі поняття як контроль за використанням власності та конфіскація майна.

З'ясовано, що норма статті 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року складається із трьох окремих приписів, зокрема: правило носить загальний характер та встановлює принцип безперешкодного користування власністю; стосується позбавлення майна та обумовлює його певними умовами; визнається, що Договірні держави мають право, серед іншого, контролювати використання майна відповідно до загальних інтересів, застосовуючи такі закони, які вони вважають необхідними для цієї мети.

Держава-учасник Конвенції має право вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів. Тобто, надає можливість самостійно судити про необхідність такого закону. В той же час, повинні бути дотримані мінімальні законодавчі рамки, включаючи належний форум, що дозволяє тим, хто стверджує, що їхнє право було порушено, ефективно відстоювати свої права та забезпечувати їхнє дотримання.

Будь-яке втручання держави у таке право має бути законним та повинен бути дотриманий справедливий баланс між приватними та публічними інтересами. Досягнення справедливого балансу означає, що у кожному випадку, пов'язаному з

передбачуваним порушенням цієї норми, повинно бути встановлено, щоб через такі дії чи бездіяльність держави особа не несла непомірний і надмірний тягар. Піж законністю розуміється, що втручання держави у право власності повинно здійснюватися шляхом забезпечення дотримання законів, які повинні бути достатньо доступними, точними і передбачуваними у своєму застосуванні.

Ми дійшли до висновків, що будь-яке втручання державної влади у право мирного володіння своїм майном може бути виправдане лише в тому випадку, якщо воно є не просто законним (враховуючи нестабільність, зокрема, вітчизняних законів з їх негативною темпоральною властивістю) а й відповідає суспільним інтересам за допомогою засобів, розумно пропорційних меті, яку необхідно досягти.

Ключові слова: власність; право власності; контроль за використанням власності; позбавлення власності; конфіскація; баланс інтересів; майно.

Manzyuk V.V., Semerak O.S., Zaborovskyy V.V. Control of the Use of Property in the practice of the European Court of Human Rights.

The article is devoted to the study of the concept of expropriation of property in accordance with the practice of the European Court of Human Rights. In particular, such concepts as control over the use of property and confiscation of property are considered.

It was found that the provision of Article 1 of Protocol 1 to the 1950 European Convention on Human Rights consists of three separate

prescriptions, in particular: the rule is of a general nature and establishes the principle of unhindered use of property; refers to deprivation of property and conditions it under certain conditions; it is recognized that the Contracting States have the right, inter alia, to control the use of property in accordance with the general interest, by applying such laws as they consider necessary for this purpose.

A state party to the Convention has the right to enact such laws as it deems necessary to control the use of property in accordance with general interests. That is, it provides an opportunity to independently judge the need for such a law. At the same time, a minimum legal framework, including an appropriate forum, must be maintained to enable those who claim that their rights have been violated to effectively assert and enforce their rights.

Any state interference with such a right must be lawful and a fair balance between private and public interests must be observed. Achieving a fair balance means that in every case involving an alleged violation of this norm, it must be established that the person does not bear an unreasonable and excessive burden because of such actions or inaction of the state. Legitimacy means that the state's intervention in property rights must be carried out by ensuring compliance with laws that must be sufficiently accessible, precise and predictable in their application.

We have come to the conclusion that any interference by the state authorities in the right to peaceful possession of one's property can be justified only if it is not only legal (taking into account the instability, in particular, of domestic laws with their negative temporal property) but also corresponds to public interests by means reasonably proportionate to the goal to be achieved.

Keywords: possessions; property right; control over the use of property; deprivation of property; confiscation; balance of interests; estate.

Постановка проблеми. Право власності, як і раніше, залишається чи не найбільш спірним інститутом приватного права. Для України тема власності завжди була однією з наріжних у праві, політиці, філософії. Цей юридичний інститут відображав феодальні особливості регулювання відносин власності, потім капіталістичні, соціалістичні з суспільно-економічною спрямованістю, а сьогодні його призначення бачиться у забезпеченні надійних, стабільних відносин в умовах ринкової економіки [1, с. 142].

Адже господарюючи, людина не може не жити з річчю, вводячи її у своє життя. Господар віддає своїй ділянці, своєму лісу, своїй споруді, своїй бібліотеці – не просто час і не лише працю, він творчо дбає про свою справу, винаходить, надихається ... При цьому він не тільки визначає і спрямовує долю своїх речей, але він і сам пов'язує з ними свою долю, довіряючи їм своє сьогоднішнє, і своє майбутнє [2, с. 126].

зує з ними свою долю, довіряючи їм своє сьогоднішнє, і своє майбутнє [2, с. 126].

Метою даної статті є дослідження досвіду Європейського суду з прав людини у справах що стосувалися порушення права на мирне володіння майном, а саме – розбір таких понять як «контроль за використанням власності» та «конфіскація». З огляду на мету ми поставили перед собою ряд **завдань**: розкрити зміст поняття контроль за власністю; з'ясувати сутність категорії конфіскації через практику ЄСПП; визначити основні принципи, які повинна дотримуватися держава у разі позбавлення особи власності.

Виклад основного матеріалу. Власність в контексті абсолютних правовідносин мислиться як вічне протистояння власника і всіх інших третіх осіб, які зобов'язані не порушувати його право. У зв'язку з цим, принцип недоторканості права власності виступає не тільки в якості сутнісної властивості власності, її необхідного елемента, але й як внутрішня гарантія того, що «невласники» не зможуть здійснити негативний вплив на здійснення правомочностей особи, що протистоїть їм [3, с. 11].

Як економічна категорія власність не збігається з поняттям права власності, в якому економічні відносини набувають юридичного вираження, вона виникає разом із людським суспільством. Правове закріплення ці відносини набувають значно пізніше, з появою держави та права. Панівний клас – власник основних засобів виробництва – закріплює та забезпечує правовими нормами та примусовою силою своєї політичної організації – держави, та вигідні для нього відносини власності [4, с. 281].

Ще Т. Гоббс свого часу зазначав, що справедливість та власність починаються із заснування держави. Крім іншого, він звертався до визначення справедливості, дане схоластами як «незмінна воля давати кожній людині її власне» [5, с. 110]. І навіть Цицерон (пристрасний захисник свободи) приписує в одній із своїх промов встановлення всякої власності в цивільному законі: «Відмовтесь раз від цивільного закону, або будьте стільки недбалі у його дотриманні, і ні у кого не буде впевненості в тому, що він зможе отримати що-небудь у спадок від своїх предків або залишити своїм дітям» [5, с. 192].

Питання, які стосуються розуміння власності не тільки в національному законодавстві, але й на міжнародному рівні, де останнє має автономне значення, за визначенням Т. Хефті [6, с. 6–8] має не тільки теоретичний інтерес, вона викликана самою практикою. З одного боку, безспірне положення про те, що держави вільні у виборі своєї економічної системи. Відповідно, вони вправі вільно визначати, що є власністю. З іншого боку, загальновизнано, що власність – одне з прав людини, зафіксоване міжнародним правом. Звідси

слідуює, що неможна заперечувати ідею, згідно якої міжнародному праву цілком небайдуже поняття власності.

В період після завершення Другої світової війни принципово оновилися інституційні механізми захисту прав людини – вони перестали бути суто внутрішньою компетенцією держав, і набули міжнародного значення, втілюючись в ідеї утворення нового міжнародного правопорядку, оснований на повазі до основних прав і свобод людини [7, с. 12-13].

У своїй практиці ЄСПЛ вказує на те, що ст. 1 Протоколу 1 [8] до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., яка по суті гарантує право власності, складається із трьох окремих норм. Перше правило, викладене у п. 1, носить загальний характер та встановлює принцип безперешкодного користування власністю. Друге правило, що міститься у цьому ж пункті, стосується позбавлення майна та обумовлює його певними умовами. Третє правило, викладене у п. 2, визнає, що Договірні держави мають право, серед іншого, контролювати використання майна відповідно до загальних інтересів, застосовуючи такі закони, які вони вважають необхідними для цієї мети. Проте правила не є «різними» у тому сенсі, що вони пов'язані між собою. Друге та третє правила стосуються конкретних випадків втручання у право на безперешкодне користування майном і тому мають тлумачитися у світлі загального принципу, викладеного у першому правилі – встановленому принципі мирного володіння своїм майном (справа «Саркісян проти Азербайджану» [9]).

Таким чином, акцентуємо увагу на практичному застосуванні третього правила.

П. 2 ст. 1 надає державі-учасниці Конвенції право «вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів. Цей пункт надає країнам-учасникам можливість самостійно судити про «необхідність» такого закону (справа «Маркс проти Бельгії» [10]).

Позбавлення майнових прав означає припинення всіх складових права власності. В протилежному випадку втручання буде відноситись до заходів контролю за власністю або якої-небудь іншої форми втручання. Так, при позбавленні держава вилучає у власника його майно або анулює його права вимоги. Однак не всі випадки вилучення власності вважаються позбавленням. Вилучення власності може бути і заходами по контролю за власністю (наприклад, арешт майна). Визначаючою в даному випадку буде мета втручання. При фактичному вилученні у особи майна, але формальному збереженні власником титула на річ, таке втручання може кваліфікуватись як позбавлення, якщо особа не може здійснити свої права власника: вона не може ні воло-

діти, ні користуватись, ні розпоряджатись власністю [11, с. 83-84].

До прикладу, у справі «Рола проти Словенії» [12] ЄСПЛ визнав провадження професійної діяльності заявника власністю за змістом ч. 1 ст. 1 Протоколу 1. Заявник стверджував, що він займався професією ліквідатора як єдиною професією і що в результаті відкликання його ліцензії він тимчасово залишався безробітним. Сама ліцензія була відкликана на підставі чинного закону, а заявник втратив своє основне джерело доходу. І хоча він не міг працювати ліквідатором (у зв'язку з відкликанням ліцензії заявника було виключено з Реєстру ліквідаторів), він міг займатися іншими професіями. Той факт, що після відкликання ліцензії заявник, можливо, міг працювати в інших професіях, на думку Суду, був недостатнім для позбавлення ліцензії, що розглядається, за її економічним характером. У зв'язку з цим Суд зазначив важливим, що ліцензія дозволяла заявнику займатися професійною діяльністю, за яку йому платили. Таку практику він здійснював понад сім років до винесення оскаржуваного рішення. Відкликання ліцензії заявника являло собою міру контролю за використанням майна, що підпадає під дію п. 2 ст. 1 Протоколу 1. А сам заявник не міг розумно передбачити, що кримінальне провадження щодо нього автоматично призведе до відкликання його ліцензії.

У одній з перших справ, що стосувались питання контролю («Спорронг та Л'єннрот проти Швеції» [13]) порядок відчуження у поєднанні із заборонаю на будівництво протягом тривалого періоду часу був розцінений як контроль за використанням майна.

Під дану категорію справ підпадає також рішення про знесення незаконно (самочинно) збудованих об'єктів (справа «Іванова та Черкезов проти Болгарії» [14]).

Як контроль за використанням майна розглядають і конфіскацію майна.

Конфіскація, хоча вона і пов'язана з позбавленням майна, є контролем над використанням майна за змістом абз. 2 ст. 1 Протоколу 1. Конфіскація у кримінальному судочинстві відповідає суспільним інтересам, оскільки вилучення грошей або активів, отриманих внаслідок незаконної діяльності або сплачених доходами від злочинів, є необхідним та ефективним засобом боротьби зі злочинною діяльністю. Сама ухвала про конфіскацію майна, нажитого злочинним шляхом, діє в інтересах суспільства як стримуючий фактор для тих, хто розглядає можливість участі у злочинній діяльності, а також гарантує, що злочин не окупить. Хоча п. 2 ст. 1 Протоколу 1 не містить явних процесуальних вимог, він постійно вимагає, щоб внутрішній розгляд надавав потерпілому розумну можливість передати свою справу до суду чи іншим відповідальним органам з метою ефек-

тивного оскарження заходів, що порушують права, гарантовані цим становищем (справа «Руммі проти Естонії» [15]).

У будь-якому разі, конфіскація повинна мати законну підставу, навіть у тому разі, якщо конфісковане майно на час застосування таких заходів належить третій особі (справа «Веітс проти Естонії» [16]).

Навіть заходи щодо превентивної конфіскації, накладені за відсутності кримінального засудження, не є, як такі, порушенням ст. 1 Протоколу 1. Припущення про те, що майно особи, підозрюваної у приналежності до злочинної організації, є доходами від незаконної діяльності саме по собі не заборонено, якщо відповідний розгляд надає власнику розумну можливість довести його справу до уваги влади, особливо якщо судам забороняється ґрунтуватися лише на підозрах (справа «Аркурі проти Італії» [17]).

ЄСПЛ також зазначає, що якщо міра конфіскації була накладена незалежно від наявності судимості, а скоріше в результаті окремого «цивільного» провадження, спрямованого на повернення активів, які вважаються придбаними незаконним шляхом, такий захід, навіть якщо він включає безповоротну конфіскацію майна, тим не менше є контролем за використанням власності за змістом п. 2 ст. 1 Протоколу 1. А майновий цивільний розгляд конфіскації майна заявників, заснований на процедурі, яка, крім того, відповідала відповідним міжнародним стандартам, не порушувало необхідного справедливого балансу (справа «Готтідзе та інші проти Грузії» [18]).

Отже, звертаючись до загальних правил тлумачення категорії «контролю за використанням власності», будь-яке втручання держави у таке право має бути законним. Зокрема, п. 2 ст. 1 Протоколу 1, визнаючи, що держави мають право контролювати використання власності, ставить їхнє право в залежність від того, щоб воно здійснювалося шляхом забезпечення дотримання «законів». Більше того, принцип законності передбачає, що застосовні положення національного законодавства є достатньо доступними, точними і передбачуваними у своєму застосуванні (справа «Чакаревіч проти Хорватії» [19]).

В обов'язки держав за ст. 1 Протоколу 1 входить, принаймні, створення мінімальних законодавчих рамок, включаючи належний форум, що дозволяє тим, хто стверджує, що їхнє право було порушено, ефективно відстоювати свої права та забезпечувати їхнє дотримання. Якщо держава не зробить цього, то вона серйозно порушить свої зобов'язання захищати верховенство права та запобігати свавіллю (справа «Котов проти Російської Федерації» [20]).

Принцип законної мети в суспільних інтересах та принцип справедливого балансу були викладені ЄСПЛ у справі «Броньовські проти Польщі» [21].

Так, будь-яке втручання у здійснення прав або свобод, визнаних Конвенцією, має переслідувати законну мету. Так само у випадках, пов'язаних із позитивним обов'язком, має існувати законне виправдання бездіяльності держави. Сам принцип «справедливого балансу», закладений у ст. 1 Протоколу 1 передбачає наявність суспільного інтересу. Понад те, поняття такого обов'язково є широким. Зокрема, рішення про набуття чинності законів про експропріацію власності або надання державної компенсації за експропрійовану власність зазвичай пов'язане з розглядом політичних, економічних та соціальних питань. ЄСПЛ зазначає, що, знаходячи природним, що свобода розсуду, доступна законодавчим органам при здійсненні соціальної та економічної політики, має бути широкою, він поважає судження законодавчого органу щодо того, що є «на користь суспільства», якщо тільки це судження не буде явно необґрунтованим. Ця логіка застосовна до таких корінних змін реформи політичної, правової та економічної структури держави, явищ, які неминуче спричиняють здійснення широкомасштабних економічних та соціальних реформ тощо. Крім того, конфіскація майна, здійснена відповідно до законної соціальної, економічної чи іншої політики, може відповідати «суспільним інтересам», навіть якщо суспільство в цілому не має прямого користування або вигоди від захопленої власності (справа «Шембрі та інші проти Мальти» [22]).

Клопіт про досягнення справедливого балансу відображено у структурі ст. 1 Протоколу 1 і означає, що у кожному випадку, пов'язаному з передбачуваним порушенням цієї норми, повинно бути встановлено, щоб через такі дії чи бездіяльність держави особа не несла непомірний і надмірний тягар (справа «Факас проти України» [23]).

До прикладу, такий особистий надмірний тягар відсутній у тому разі, якщо особа, придбавши нерухомість на аукціоні не могла протягом тривалого періоду часу (авт. – 2 роки) вступити в право власності через мораторій на примусове виселення щодо боржника, чиє майно реалізувалось на такому аукціоні (справа «Бела Немет проти Угорщини» [24]).

Не можемо не визнавати того факту, що соціальні відносини приватної власності ведуть до соціальної нерівності [25], однак повна відсутність відносин власності у нормальному економічному житті суспільства веде до ще більшого «соціального зла», а саме до того, що таке суспільство взагалі не здатне нормально розвивати відносини виробництва та споживання товарів, їхній оборот [4, с. 281].

Висновки. Підводячи підсумки, зауважимо, що у післявоєнний період намагання забезпечити належну реалізацію прав і свобод людини проявилися не лише на глобальному, але й на регіональному рівні. Інструментом європейського сус-

пільного порядку (справа «Лоїзиду проти Турції» [26]) стала Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та Протоколи до неї. Не дублюючи наші попередні думки, можемо стверджувати, що будь-яке втручання державної влади у право мирного володіння своїм майном може бути виправдане лише в тому випадку, якщо воно є не просто законним (враховуючи нестабільність, зокрема, вітчизняних законів з їх негативною темпоральною властивістю) а й відповідає суспільним інтересам за допомогою засобів, розумно пропорційних меті, яку необхідно досягти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Манзюк В.В., Заборовський В.В., Орлова О.С. (Не)порушність права власності суб'єктів господарювання: окремі експозе з практики ЄСПЛ. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 137–144.
- Ильин И.А. О частной собственности. *Русская философия собственности (XVII-XX вв.)* / К. Исупов, И. Савкин. Санкт-Петербург : СП «Ганза», 1993. 512 с.
- Хузмиева М.Б. Защита права собственности и иных вещных прав от посягательств: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Краснодар, 2009. 25 с.
- Подогов Г.А. Собственность как фактор социализации поколений. *Общество и право*. 2011. № 1 (33). С. 280–283.
- Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. *Сочинения*. В 2-х т. Т. 2 / сост. и ред. изд. В.В. Соколов; пер. с лат. и англ. Н. Федорова, А. Гутермана. Москва: Мысль, 1991. 731 с. (серия Философское наследие).
- Hefti T. La protection de la propriété étrangère en Droit International Public. Zürich, Suisse : Schulthess Polygraphischer, 1989. 286 p.
- Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: навч. посіб. / М.В. Мазур та ін.; відпов. ред. В.М. Карпунов. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.
- Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. / Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2372.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Sargsyan v. Azerbaijan» on June 16, 2015 (Application № 40167/06). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155662>.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Marckx v. Belgium» on June 13, 1979 (Application № 6833/74). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534>.
- Старженецкий В.В. Соотношение между-народного (европейского) и российского правового регулирования института собственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2003. 171 с.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Rola v. Slovenia» on June 4, 2019 (Applications nos. 12096/14 and 39335/16). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193493>.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Sporrong and Lönnroth v. Sweden» on September 23, 1982 (Applications nos. 7151/75 and 7152/75). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580>.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Ivanova and Cherkezov v. Bulgaria» on April 21, 2016 (Application № 46577/15). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162117>.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Rummi v. Estonia» on January 1, 2015 (Application № 63362/09). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150306>.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Veits v. Estonia» on January 15, 2015 (Application № 12951/11). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150303>.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Arcuri and Others v. Italy» on July 5, 2001 (Application № 52024/99). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22586>.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Gogitidze and Others v. Georgia» on May 12, 2015 (Application № 36862/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154398>.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Čakarević v. Croatia» on April 26, 2018 (Application № 48921/13). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-182445>.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Kotov v. Russia» on April 3, 2012 (Application № 54522/00). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110023>.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Broniowski v. Poland» on June 22, 2004 (Application № 31443/96). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61828>.
- Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Schembri and Others v.

- Malta» on November 10, 2009 (Application № 42583/06). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95677>.
23. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Fakas v. Ukraine» on June 3, 2014 (Application № 4519/11). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145266>.
24. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Béla Németh v. Hungary» on December 17, 2020 (Application № 73303/14). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206514>.
25. Савченко А.М., Бисага Ю.М., Берч В.В., Дешко Л.М., Заборовський В.В., Піфко О.О. Конституційне право на приватну власність в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження: монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 204 с.
26. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Loizidou v. Turkey» on December 18, 1996 (Application № 15318/89). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58007>.